

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

Kennis des Heren

III

„En hieeraan onderkennen wij,
dat wij Hem kennen, indien
wij Zijn geboden bewaren“.

1 Joh. 2 : 3.

De huwelijks-liefde is een heel tere en persoonlijke band. Wat er leeft tussen een man en zijn vrouw blijft dan ook verborgen achter de deuren van de binnenkamer. Toch treden de bliken van huwelijks-liefde duidelijk waarneembaar uit de gesloten gezinskring naar buiten. Als u in uw werkring geregeld te maken krijgt met een gehuwde collega, dan wordt u al gauw gewaar of hij zijn vrouw liefheeft of niet. U hoeft daarvoor helemaal niet bepaald een gesprek met hem aan te knopen over zijn huwelijk. Blijken van trouwe liefde zijn er immers te over. Dat komt, omdat het huwelijk een band is, die zó diep in het hart is gelegd, dat héél het leven daardoor mede-bepaald is.

Dit nu geldt in nog veel sterker mate van de kennis des Heren, die trouwens in de Schrift met liefde tussen man en vrouw niet zelden vergeleken wordt.

Wij hebben in de beide vorige artikelen gezien, wat kennis des Heren is: veel meer dan iets, of zelfs veel, van Hem weten. Ook meer dan rechtzinnig zijn in de leer over Hem. Het is: in Hem zijn; gemeenschap met Hem hebben; met Hem zijn aan de boezem des Vaders. Welnu, zou zó diepgaande gemeenschap des levens zonder duidelijke bliken kunnen bestaan?

Het verwondert ons in het geheel niet, dat Johannes derhalve nu ook het kenmerk gaat noemen van deze kennis des Heren. Hij zegt: „Hieeraan“ onderkennen wij die levensgemeenschap met Hem.

We stellen dus eerst vast: er is een zichtbare maatstaf van de kennis des Heren, een eenvoudige maatstaf ook: die iedereen hanteren kan. Onlangs werd er in een Kerkbode op gewezen, dat de gangbare attestatieformulieren met de kenbaarheid van de vreze en kennis des Heren niet voldoende ernst maken. Zij bevatten immers een voorbehoud: „voorzover hem bekend is“ getuigt de kerkeraad van zuiverheid in leer en oprechtheid in levenswandel. Dat is niet naar de Schrift. Het steunt ook niet overeen met de Ned. Geloofsbelijdenis, die in art. 29 naast de kenmerken van de ware kerk ook de kenmerken van de ware christen opsomt: „Aangaande degenen, die van de Kerk zijn, die kan men kennen uit de merktekenen der Christenen; te weten...“ Staat dit voor attestaties verstrekkende kerkeraden soms niet geschreven? Wat zou zo'n voorbehoud makende kerkeraad ervan zeggen, als het vertrokken gemeente-lid in zijn nieuwe woonplaats de rollen eens om gaat keren en van de gemeente die hij verliet het getuigenis geeft: „voor zover mij bekend is daar de ware kerk van Christus“?

Johannes weet van een voorbehoud niet. Hij zegt zonder meer: wij kunnen het wéten, dat wij Hem kennen. En dan komt er dit kenmerk:

„Indien wij Zijn geboden bewaren“.

Mogelijk vindt iemand dit maar een akelig-nuchter slot aan een zo „gevoelige“ tekst. Kennis des Heren bleek ons zo héél diep en intiem en rijk te zijn: „in Hem zijn“, „gemeenschap met Hem hebben“, „met Hem zijn in de schoot des Vaders“. Misschien hebt gij wel verwacht, dat Johannes zeggen zal: hieeraan blijkt nu zulke kennis des Heren, dat

wij heel dierbaar van die kennis getuigen kunnen: vroom, roerend, „ingeleid“.

Misschien ook wilt ge van Johannes wel eens precies vernemen, hoe het in de binnenkamer van het „ziele-leven“ gesteld is onder deze kennis des Heren. Hoe het hart zich „bevindt“ bij deze intieme omgang met God, in welke gemoeds-toestanden en gevoels-gesteldheden wij die ontmoetingen ervaren.

Nu — daarvan spreken de Schriften wél. In een boek als dat der Psalmen vindt ge de neerslag van allerlei geloofs-gevoelens, die bij het leven in het verbond met de HERE worden ervaren. Maar dáármee kan de apostel Johannes u thans geen dienst bewijzen. Het is hem n.l. om **beschrijving** van het leven des geloofs niet begonnen. Hij wil ons aansporen, onze kennis des Heren te **toetsen**, te **beproeven**.

En daarom laat hij de deuren van de binnenkamer op slot, en gaat hij met ons naar buiten, het **volle leven in**. Daar — op de markt des levens — vindt ge de bliken van de kennis des Heren. Dáár kunt ge zien, wie Hem kennen: die **in handel en wandel** de geboden des Heren bewaren. Die zijn **in Hem**. Die hebben **gemeenschap** met Hem. Immers: „Hem“ hier in vs 3 slaat terug op „Jezus Christus, de Rechtvaardige“, in vs 1. Wie Hem kent, kent dus Zijn gerechtigheid. Wie in Hem leeft, heeft Zijn gerechtigheid lief. Die is rechtvaardig, gelijk Hij rechtvaardig is.

Er is over de toetsing van ons leven in het verbond en over de kenmerken van de kennis des Heren in de Geref. Kerken veel te doen geweest. Er is ook een vaste term voor in omloop gekomen: „**zelf-beproeving**“. Dat is een goed woord. Het is van belang dat we de twee delen, waaruit het bestaat, tenvolle recht doen wedervaren. Dat we dus vast houden, dat het gaat om **ZELF-beproeving** en om **zelf-BEPROEVING**.

Wat het eerste betreft: daar zijn kinderen des verbonds, die zich de vraag gaan stellen: sta ik eigenlijk wel in het verbond? Ben ik wel een kind des Heren? Dat is géén **ZELF-beproeving**, maar twijfel aan de waarachtigheid Gods. Wie bij zijn doop de belofte ontvangen heeft, dat hij tot een kind en erfgenaam Gods werd aangenomen, en een eeuwig verbond der genade van God ontvangen heeft, mag nooit vragen: „ben ik een kind van God?“, Wie dat toch vraagt, maakt God tot een leugenaar, want hij trekt Zijn woorden in twijfel. Hij maakt die tot voorwerp van kritisch onderzoek. Zo iemand beproeft dus in feite niet zichzelf, maar de HERE, onze God.

En wat het tweede betreft: de toetsing van ons leven met de Here in het verbond, van onze kennis des Heren, blijve beslist: **zelf-BEPROEVING**. Daar is veel wat als zelf-beproeving wordt aangediend, maar in feite **zelf-BESCHOUWING** is. ¹⁾ En dat maakt een groot verschil. De **zelf-beschouwer** houdt zich namelijk niet bezig met de geboden des Heren, zoals Johannes hier wil, maar met zijn „geestelijke toestand“. Men gaat dan uit van alle mogelijke „gestalten des geloofs“: historisch geloof, tijdgeloof, wondergeloof, bekomerd geloof, toevluchtnemend geloof, verzerd geloof enz. En elk van die gestalten heeft weer zijn typische kenmerken. Daarover zijn in vroeger jaren dikke boeken geschreven. Ge vindt er in opgesomd al wat er aan geestelijke inventaris in een christen-hart aanwezig kan zijn, en wat er op zijn minst genomen móét zijn. Daarom wordt nauwkeurig afgewogen wat het verschil is tussen „een

UIT DE INHOUD:

Kennis des Heren (III)	K. C. S.
Over ons blad	Red.
Inauguratie Prof. J. Kamphuis	Red.
Karl Barth en de Vrijgemaakten	G. P.
Antwoord van Ds Kruijswijk (3)	
Weerwoord van Ds Plooy (3)	
Fundamentalisme (III)	J. M.
De zin van de Sabbat (II)	H. V.
Boekbespreking	H. J. J.
Aankondigingen	
Kerknieuws	

wedergeborene op zijn slechtst“ en „een niet-wedergeborene op zijn best“. En dan noemt men zelf-beproeving dit, dat de lezer nu aan de hand van deze inventarislijst zoekt uit te vinden, bij welke soort van gelovigen (of misschien wel ongelovigen) hijzelf hoort.

Gelukkig worden deze boeken niet meer gelezen, al doen ze hun invloed nog geducht gelden. Wát is er aan die boeken verkeerd? Dit: ze zetten de mensen niet aan tot zelf-beproeving, maar tot zelf-beschouwing. Ze drijven de mens naar zijn binnenkamer, niet om de Here te zoeken, maar om „het meubilaire“ daar te bezien. Men spreekt hier dan ook terecht van „**inkeren tot zichzelf**“. Daarmee bedoelt men dat uitzichtloos ronddraaien in de gesloten kring van het „zelf“, gelijk een hond die achter zijn eigen staart aan rent.

Schrift en belijdenis raden ons deze zelf-beschouwing nergens aan. Integendeel, dié sporen aan tot zelfonderzoek. Dat wil zeggen: ze drijven ons uit onszelf naar buiten: naar de Wet Gods, opdat die ons overtuige van zonden en schuld; naar Jezus Christus, in Wie Gods beloften ja en amen zijn.

Voorzover we — dikwijls ongemerkt — nog in de boeien van de zelf-beschouwing gevangen zitten, moeten we ons daarom maar bekeren van de boeken naar het Boek: Gods Woord, het kenmerken-boek. Daarin vinden wij Gods geboden. Hieeraan weet ge, of ge Hem kent, indien ge Zijn geboden bewaart, want **aan de vruchten** kent men de boom. De Here heeft gezegd in Joh. 15: „Wie in Mij blijft, die draagt **veel vrucht**“. Dat moge dan tamelijk nuchter zijn, deze maatstaf is in elk geval zeer eenvoudig en... betrouwbaar. Wie naar Johannes goed geluisterd heeft, ziet dat dikwijls vrome praat dekmantel is voor slechte daad. Indien we Zijn geboden bewaren, dan kennen wij Hem. Dáár kunnen we van op aan. Indien een man de huwelijksgeboden bewaart, dan heeft hij zijn vrouw lief. De „10 geboden“ heten dan ook: „10 woorden van het verbond“: 10 woorden, waaraan ge kunt onderkennen of ge Hem kent. Precies, zoals ge iemands huwelijks-trouw kunt kennen aan bepalingen van het huwelijksverbond. Hebt ge uw vrouw lief? Hieeraan kunt ge het onderkennen:

1. dan houdt ge het niet met andere vrouwen (vergelijk: het eerste gebod)
2. dan maakt ge u geen droombeeld van wat gij houdt voor „de ideale vrouw“ (vergelijk het tweede gebod)
3. dan houdt ge de naam van uw vrouw hoog (derde gebod)
4. dan vindt ge uw rust niet buiten maar thuis (vergelijk het vierde gebod).

Dat zijn allemaal tamelijk nuchtere regels, maar ze vormen de **veilige maatstaf**, waaraan het huwelijksleven te toetsen valt. Welnu, zo óók in het verbond der genade.

Laten we gedurig ons leven in het verbond

toetsen. We kennen Hem altijd slechts in zóverre, als wij dagelijks Zijn geboden bewaren.

Hem kennen is: gemeenschap met Hem hebben, in Hem zijn en met Hem in Zijn Vader zijn. Dat is zó teer. Het is het hoogste, het heerlijkste, het rijkste, dat God op aarde aan mensen schenken wil. Het is: **het eeuwige leven!** Maar het is tegelijk: **het dagelijks leven!** Wie de Here van ganser harte kent, kent Hem op al zijn wegen. Wie in Hem is in de binnenkamer des harten, die blijft in Hem op de markt des levens.

„Wij weten, dat de Zoon van God gekomen is en ons het verstand heeft gegeven, dat wij de Waarachtige kennen en wij zijn in de Waarachtige, namelijk in Zijn Zoon Jezus Christus: Deze is de waarachtige God en **het eeuwige leven**” (1 Joh. 5 : 20, 21).

K. C. Smouter

¹⁾ Voor het verschil tussen zelf-BEPROEVING en zelf-BESCHOUWING is nog altijd zeer instructief het zo bevattelijk geschreven boekje van A. Janse „Lourens Ingelse”. Hij werkt het verschil tussen deze beide uit, aan de hand van de drie stukken, waarin volgens het Avondmaalsformulier en antw. 81 van de Heid. Catech. de waarachtige zelfbeproeving bestaat.

OVER ONS BLAD

Nagenoeg geruisloos is „Opbouw” uit haar tweede levensjaar in haar derde overgeleden.

Maar nu dat geschied is moge de Redactie daar toch een enkel woord aan wijden.

Vooreerst wil zij er haar dankbaarheid over uitspreken, dat het lezerstal van week tot week groeit. We mochten de nieuwe jaargang ingaan met ruim vierhonderd abonnees meer dan bij de overgang van de eerste naar de tweede jaargang. Deze groei was een gestadige en ze is vooral te danken aan de activiteit van de abonnees zelf.

Voorts wil de Redactie uitspreken, dat het onveranderlijke doel van ons blad blijft: **de opbouw der gemeente** ten aanzien van de onderscheidene facetten van haar leven en strijd.

Vóór alles zal daarom gepoogd worden hulp te bieden bij het beter leren verstaan van de Schrift. In dezelfde mate als de kerk de Schriften waarlijk gelooft en verstaat leeft en bloeit ze. Daarbij wil de redactie geen ogenblik vergeten, dat het wezenlijke van de vrijmaking geweest is en steeds blijft het zich aan niets binden dan aan Gods Woord alleen. En zoveel mogelijk, d.w.z. in dezelfde mate als daarvoor „schrijvers” te vinden zijn, zal Opbouw voorlichting geven ten aanzien van allerlei vragen welke thans de aandacht opeisen.

De HERE gebiede zijn zegen ook over de komende jaargang van Opbouw. Red.

INAUGURATIE PROF. J. KAMPHUIS

Donderdag 9 april 1959 is in de geschiedenis van de Theologische Hogeschool een belangrijke datum geworden. Want op die dag is Prof. Kamphuis als hoogleraar geïnstalleerd en heeft hij zijn inaugurele rede uitgesproken. De vacature, ontstaan door het overlijden van Prof. Deddens, is nu weer vervuld.

Velen waren opgekomen om deze plechtigheid mee te maken. Dat is een verheugend feit. Want het spreekt ervan, dat de School leeft in het hart van ons volk.

Op de hem eigen wijze verrichtte de President-curator Ds Van Dijk de installatie. Zijn toespraak culmineerde in twee wensen. De eerste betrof een boek. Terecht memoreerde Ds Van Dijk, dat na zovele tientallen jaren kerkhistorische studiën nog geen gereformeerd handboek der kerkgeschiedenis, zelfs niet van de vaderlandse, verschenen is. En, zoals verschillende van zijn voorgangers, kreeg ook Prof. Kamphuis het dringend, nu zelfs curatoriale, verzoek mee het bij zijn studie op de vervaardiging van zo'n boek aan te sturen. De tweede wens, welke Ds Van Dijk uitsprak — het was tegelijk een bede — was deze, dat de arbeid van de nieuwe Hoogleraar ook dienstbaar mocht worden aan de eenheid, de vrede, het waarachtige samenwerken en samenleven van alle kerken en kerkleden.

Karl Barth en de Vrijgemaakten

Met het verschijnsel van de „doorbraak” is bedoeld het doorbreken en uiteindelijk wegnemen van de „schotten” in de Nederlandse samenleving, het wegnemen vooral van de menselijk structurele scheidingen tussen gelovigen en ongelovigen.

De achtergrond daarvan wordt in religiosis gevormd door de gedachten die Karl Barth onlangs nog eens op heldere wijze heeft ontvouwd in zijn vorig jaar gepubliceerde „**Brief an einen Pfarrer in der Deutschen Demokratischen Republik**”.

Als altijd bij Barth roemden zijn medestanders alles wat hij schreef, terwijl zijn tegenstanders slechts opmerkten dat het wenselijk geweest ware, dat hij niets geschreven had. Waardoor aan beiden de rechte doorsnee van het werke ontging, en de winst die ook deze Brief ons brengen kan, niet werd verstaan. Aan een politieke bespreking mij momenteel onttrekkende, zij het mij toegestaan enkele opmerkingen te maken die uiteindelijk de interne structuur van onze Vrijgemaakte samenleving raken.

Zo ergens dan blijkt uit deze Brief dat de grondstructuur van Barth's religieuze boodschap (wel te onderscheiden van Barth's denken en theologie!) dezelfde is gebleven.

Als eigenlijk alles wat Karl Barth geschreven heeft, bevat ook deze Brief een mengsel van **Christelijke waarheid** en beslist af te wijzen onjuistheid!

Wie deze onderscheiding niet bereid is te maken, staat ook in onze kerken ongewapend tegenover de onjuistheid, doet Barth onrecht aan in hetgeen hij terecht stelt.

De waarheid die Barth ons gereformeerden reeds sinds 1920 toeroept is, dat het Koninkrijk Gods niet van deze wereld is. Dat wij geen enkele structuur kunnen opbouwen, die een voortrap of natrap is, waarover wij ook maar één moment kunnen „beschikken” als instrument der **Heilszekerheid**. Ook niet via éni „gebruik” van de Gemene-Gratie-leer.

Wat dit laatste betreft zitten wij in onze kring hopeloos vast: in de Synodaal-gereformeerde kerken dreigt de Gemene-Gratie-leer, gepaard aan de Veronderstelde Wedergeboorte, verkeerd gebruikt te worden — terwijl wanneer men de Gemene Gratie, gelijk de meeste Vrijgemaakten doen, verwerpt, de ramp óók niet te overzien valt: een grote achteruitgang op cultureel gebied is het tragisch gevolg geweest gedurende de laatste vijftien jaar.

Het verzet van Barth en Schilder echter tegen een vanzelfsprekende Gemene-Gratie-operatie is maar al te gerechtvaardigd! Ik constateer: ook hiér gaan Barth en Schilder hand in hand, en het feit dat de aanval van twee zó verschillende kanten komt, en met zó grote hevigheid, én theologisch én ethisch gefundeerd, moet de gereformeerde theologen in Nederland iets te zeggen hebben, al zal de uitwerking daarvan wellicht nog lang op zich laten wachten.

Bovendien, wat Barth in deze Brief uitroept als kern van de zaak bevat veel **waarheid**: het Constantinische Tijdperk der Kerk is voorbij (pag. 27), we gaan in Europa terug naar de vervolgd kerk, die alléén-met-het-Evangelie in de wereld staat. En dit laatste nu zal de Kerk achter het IJzeren Gordijn ons in het Westen leren. **De Kenosis, de ontleding** zal zij den volke tonen, en het kenmerk van de wáarlijk valse Kerk zal zijn, dat zij **deze ontleding** niet wil of ook maar

In zijn inaugurele oratie tekende Prof. Kamphuis op duidelijke, boeiende wijze de kerkrechtelijke structuur van de remonstrantse broederschap, en in verband daarmee de ideeën der remonstranten omtrent de kerkregering. Hij liet duidelijk zien, dat het remonstrantisme niet alleen een fundamentele afwijking is van de leer, maar niet minder in de visie op en de praktijk van het kerkelijke leven. Met belangstelling zien we de aangekondigde verschijning van deze rede tegemoet.

Wij bidden Prof. Kamphuis toe, dat God in zijn genade hem moge verwaardigen iets goeds tot stand te brengen in de komst van het Koninkrijk, voor de opbouw van de kerk en tot bloei van de wetenschap der gereformeerde theologie.

Red.

onderkent. Het **Soli Deo Gloria** zal alsdan een nieuwe klank krijgen, ontdaan van alle structurele triomf van de lijn Ignatius-Kuyper-Schilder, die tot een vorig tijdperk behoorde.

In deze gedachte van Barth zit zó diepe waarheid, dat wij er inderdaad verbaasd over kunnen zijn, dat over deze dingen zó weinig onder ons concreet gesproken wordt, gemiddeld, gebeden, gezongen, want op aarde en in de hemel is héél de Kerk in Christus, Haar Hoofd, geconcentreerd op de martelaren, wier weg en werk bóven alles begerlijk en schoon is!

Dit is het waarheids-element bij Karl Barth, en zelfs wil ik het woord **element** wel weglaten, en zeggen: dit is **de waarheid van Barth**, die onze diverse gereformeerde kerken in Nederland van Barth nooit goed begrepen hebben, en waarvan het te wensen ware, dat althans een nieuwe generatie het nu ging inzien. Misschien hebben in onze kerken alleen de z.g. Jansenisten hiervan iets gezien.

En toch luistert ook hier, wat men als waarheid onderkent, nauw!

Want aan deze uiterst Evangelische kenosis-lijn, voegt Barth toe de ontkenning van de Scheppingsstructuur als strijdmiddel om in te gaan. Ik herhaal, niet om op te leven slechts in deze wereld, maar om **in** te gaan!

Naast de waarheid dat de Kenosis tot de bitterste en schoonste, alsmede meest wezenlijke taken der Kerk behoort, is daar de opdracht van God dat de Kerk in **deze wereld in de aanval** zal zijn, althans **moet** zijn. Dat is het wat Ignatius, en in zijn lijn Kuyper zo diep begrepen heeft! De Kerk toch heeft haar veroverde aanvalsposities evenzeer te handhaven in Christus' Naam, als zij de Kenosis heeft te dragen, júíst waar **de wereld** de Kerk dáárin belaagt, dat zij deze ontleding der Kerk niet anders ziet dan als een natuur-, hoogstens als een cultuurverschijnsel (Spengler), wijl zij ook de structurele positie van de georganiseerde kerk slechts als een tijdelijk mensensucces beschouwt, dat is opgenomen in de cyclische beweging van opgaan-blinken-en-verzinken.

Daarom predikt Hoekendijk in zijn Apostolaatstheologie de verdwijning der geïnstiteerde Kerk en verkondigt Van Ruler in een preek over Christus voor Pilatus, dat men de Staat als Staat in de schemer moet laten, dat men deze Staat liefst moet laten slaapwandelen op de daken, opdat er bij haar ontwaken geen verschrikkelijke ongelukken gebeuren zullen, dat men kortom de Staat als Scheppingsstructuur niet serieus kan of mag nemen, omdat de ontplooid Scheppingsstructuur van de Staat slechts een Hitler, een Chroetchof, hoogstens een Napoleon kan schenken.

Inzake beide elementen, de kenosis- en de structuurtheologie van Barth, dient onvoorwaardelijk **gekozen** te worden. Welnu, ik verwerp even onvoorwaardelijk de paralytische structuurtheologie van Barth, als ik zijn Evangelische kenosisleer aanvaard.

Over beide elementen zou ook in onze kerken lang en diep gesproken moeten worden, maar het schijnt dat om diverse redenen de tijd daarvoor nog niet rijp is, hoewel het wel heel nodig is, want een nieuwe oriëntatie jegens Barth wordt in onze kerken hoog tijd onder de theologen, daar de meesten zich nog oriënteren op de Barth-visie van Prof. Dr K. Schilder, die inmiddels reeds weer 25 jaar oud is!

Vanuit Barth's volkomen negatieve structuurvisie der Kerk valt te verstaan dat de clerus bij Barth een laatste taak krijgt in de door Barth toegelaten Occamistische leer van de Theologische Ruimte, waarin de gemeente, met verwaarlozing en achterlating van een **eigen** op te bouwen structuur, het Evangelie mag of althans kán opvangen „im Augenblick”. Aldus heeft Karl Barth toegegeven aan de aartsketterij van de Kerk om de sleutelpositie des Heils uit handen te geven en te binden aan de theologen! (Luc. 11 : 52). Hier wordt door Barth vergeten, althans niet verdisconteerd (evenals diverse Vrijgemaakten dit vergeten of niet verdisconteren!) dat het Evangelie (geloofd zij het Evangelie!) op geen enkele wijze gebonden is, noch positief, noch negatief, en dat God **in deze wereld** niet anders dan aardse middelen geeft, hetgeen

Ignatius en Kuyper zo diep hebben verstaan!

De mensen, als meerderen der Engelen, zijn daarin zwaar beproefd, maar zijn in hun zondestryd juist **daarin** zwaar beproefd, en juist **daarin** is hun strijdterrein aangewezen, deze tot verlies, gene tot stralende overwinning, als eens de Engelen ons zullen begeleiden. Achter de Ontsluiter Jezus Christus aan, hebben wij echter thans in deze wereld te laten zien dat het Evangelie **niet** van deze wereld is, en op geen enkele wijze **gebonden** is aan enige theologische ruimte, ambt of instituut, hoewel God van die alle **gebruik** maakt als Scheppingsstructuur. Want het Evangelie transcendeert al het overige in deze wereld, óók het al of niet Christelijk instituut, de preek, het ambt, wijl het deze schept en herschept, en er geen andere Heilszekerheid en geen andere weg van God tot de mens bestaat dan de Woordopenbaring.

Het Barthianisme is tot in zijn uiterste uithoeken, ook als men de lijnen trekt naar Van Ruler en Hoekendijk, een zo geweldige cultuurcritiek, dat men er **voor** of **tegen** moet kiezen, niét omdat men bij voorbaat voor of tegen Barth zou zijn, maar omdat de boodschap van Barth in dezen **evident** is!

De Doorbraak-Christenen hebben vóór deze „theologie” gekozen, hebben gehéél voor haar gekozen, conform Barth's uitnodiging, haar gehéél te aanvaarden of gehéél te verwerpen. **Het zal in dit verband duidelijk zijn dat ik de Christelijke cultuurfilosofie van Barth eerder nog staatsgevaarlijk dan kerkgevaarlijk zou willen noemen.** Ook hier openbaart de pistische dwaling zich binnen het culturele vlak, zoals in het algemeen de theologie tot de cultuur behoort en niet tot de pistis!

Ook in onze Vrijgemaakte kring zullen wij tot een hernieuwde doorsnede aangaande Karl Barth moeten komen, omdat de doorsnede die Schilder ons heeft gegeven, hoe boeiend ook binnen het personalistische vlak gezien, reeds 25 jaar oud is, terwijl Schilder zelf binnen onze kerken in geding is gekomen, en onderzoek vergt. Dit laatste kan een bewijs heten van Schilders' grootheid en hoe **ook hij** bepaald is door tijd en omstandigheden. Een nieuw geslacht van jongeren is opgestaan die met Schilder en zijn erfenis geen raad weten, al hebben die jongeren meestal geen gelegenheid tot spreken. In dezen helpt noch het plots loslaten van Schilder noch het in alles verdedigen van zijn persoon, theologie en rechtsgedingen in een stijl die zelfs aan de zijne doet denken! Er is ook een generatie die bereid is Schilder te aanvaarden als Gereformeerd Confessor en Christelijk Cultuurgetuige, maar eerst ná een hernieuwde confrontatie van Schilder met Kierkegaard, Kant, Kuyper, Dooyeweerd en Barth, en dan zal wellicht blijken dat de stukken alom anders liggen dan zijn meeste volgelingen gedacht hebben. De kritiek van Schilder op de *Locus de Sacra Scriptura* van Karl Barth zal dan wellicht gehandhaafd kunnen blijven als fundamentele kritiek op Barth, maar te vrezzen valt dat de Ethiek van Schilder in bedenkelijke relatie staat met de Praktische Vernunft van Immanuel Kant, en dat in Kant's evidentieleer, door Schilder té zeer opgenomen in zijn theologie en ethiek, de oorzaak moet worden gezocht van de vele moeilijkheden die de Vrijgemaakten binnen en buiten hun kerkelijke kring gekregen hebben met mede-Christenen.

De kritiek die wij jegens Karl Barth stelden inzake de structuurparalyse, dient echter wel degelijk ook naar binnen gekeerd te worden: de Jansenisten binnen onze kerken hebben zich hier af te vragen in hoeverre hun gemeenschapsethiek geen raakpunten met Barth vertoont, juist als gevolg van hun zeer

OOTMOED

Ootmoed, zo is er terecht gezegd, is het kleed, dat ons altijd past, dat alleen ons dekt, dat uitsluitend ons siert. Wie het, onder welke omstandigheden dan ook, aflegt, werpt zijn schoonste sieraad weg. Ootmoed moet ons huis- en reis-, ons bruilofts- en ons rouwkleed zijn. Om die Christelijke ootmoed aan te kweken, is het goed en nodig te letten op zoveel, dat ons nog ontbreekt en voor roemen ons bewaren kan.

Dr H. Bavinck

Bijbelse kenosisvisie, maar een gevolg dat gecorrigeerd dient te worden in de lijn van Ignatius en Kuyper.

Aan de andere kant dient bezien te worden in hoeverre de verwijten die de protestanten hebben geuit tegen de Ignatianen, die de ethisch-irenischen hebben geuit tegen de Kuyperianen, door de huidige Kuyperianen binnen en buiten onze kerken niet terecht geuit zijn tegen de Schilderianen: een té zeer waarde hechten aan de organisatiebelangen, met verwaarlozing van het centrale Liefdesgebod jegens de organisatorische tegenstanders! Dat de praktische ethiek in onze kerken een zeer zwak punt vormt, zal wel door niemand ontkend worden!

De Theologie van de Doorbraak, die die van Barth is, stelt ons gereformeerden voor een aangrijpende opdracht bij onze bezinning op onze cultuurpositie. In tegenstelling tot velen meen ik dat het grote probleem binnen onze kerken niet zozeer is de Christelijke Boodschap voor de enkeling alswel onze Cultuurtaak; deze laatste loopt in onze kerken ernstig gevaar: er dreigt een jongerengeneratie verloren te gaan voor de idealen van ieder Christen om te werven en om in de aardse structuur (wetenschap, politiek, kunst) de Christus te prediken!

Een jongerengeneratie en een ouderen-generatie in onze kerken die deze cultuur-critiek van Barth, deze aangrijpende opwekking tot bezinning niet **restlos** bereid is met **eigen** overtuiging tegemoet te treden, is voor de toekomst verloren voor een eigen Christelijke cultuur, wijl men de meest brillante tegenstander in de Christelijke Kerk **weigert** te ontmoeten, daar waar hij contacten legt met diverse elementen in eigen religieus en kerkelijk alsmede cultureel leven. Komen wij in dezen niet tot werkelijke bezinning dan hebben wij **eigen** Christelijk ideaal aan sepsis, nihilisme of — wat het ergste is — aan een Schilderianistisch en Kuyperianistisch vanzelfsprekendheidsgeloof en aan een lege traditie prijs gegeven. Wij kunnen ook in onze kerken niet leven van het reliquieën roken van Schilder! Wij moeten verlost worden van de Schilderscholastiek en de Schilderstijl als „dode cultuur”, en dat kunnen wij alleen door ons aan te gorden tot gesprek, en zonder enige verkettering dat gesprek

Redactieleden:

Dr. J. BOSCH, P. GROEN. Prof. Dr.
H. J. JAGER, Prof. C. VEENHOF

Adres van Redactie:

H. J. Jager, Jan v. Arkelstr. 7, Kampen

Medewerkers:

Ds. D. van Dijk, Groningen
Drs W. K. van Dijk, Groningen
P. A. Hekstra, Rotterdam
Dr. D. Holwerda, Zuidhorn
Ds. P. K. Keizer, Groningen
Drs J. F. J. Lamet, Eindhoven
Ds. J. Meester, Amsterdam-Z.
Mr. Dr. Meulink, Enschede
D. W. L. Milo, Nunspeet
Prof. Dr. K. J. Popma, Utrecht
Drs G. Puchinger, Utrecht
Drs H. R. Rookmaaker, Leiden
Ir. J. Stellingwerff, Eindhoven
Ds. B. Telder, Breda
Ds. G. Visee, Kampen
Ds. C. Vonk, Schiedam
Ds. D. K. Wielenga JDzn, Rotterdam
Prof. Mr. H. D. van Wijk, Amstelveen

Secretariaat Geref. Persvereniging

„Opbouw”:

H. Albracht, Prof. Wentlaan 50, Utrecht

Penningmeester van de

Geref. Persvereniging:

Drs J. F. J. Lamet Antilopelaan 2,
Geldrop, post Eindhoven

Administratie: Slotlaan 220, Zeist

aanvangen, vervolgen en nogmaals vervolgen!

Dat is momenteel, vooral nu diverse jongeren steeds meer om zulk gesprek roepen óf reeds lang zich afwenden van preken en artikelen zoals ze momenteel in onze kerken bestaan, onze taak, onze roeping!

Het gaat in onze kerken om enige eenvoudige waarheden, zowel bij de theologen als de niet-theologen, waaromtrent Vondel in zijn dagen reeds duidelijk sprak:

„De godsdienst raest en suft
Wanneer ze dient tot spel van menselijk
vernunft”.

„Wie triomfeeren wil, leer strijden, sterven,
lijden”.

G. Puchinger.

Thuisgekomen van het V.G.S.-Congres
14—17 april 1959 te Doorn.

Antwoord van Ds Kruyswijk (3)

Geschorst om de leer?

En nu kom ik toe aan mijn eigen te Haarlem begane fout. U vermeldt met blijkbaar authentieke gegevens schorsingen op grond van de leer. De uitspraak te Baarn moet ik in twijfel blijven stellen, maar de andere door U genoemde gevallen lijken me duidelijk. Ik maak excuus voor de fout. Ze doet me leed.

Ik moet daarbij iets zeggen over Uw opmerking p. 117, kolom 1, over de opdracht van zekere commissie van de Haagse synode. U meent dat die inhield: „van alle kerkeraden die geschorst hadden, de stukken op te vragen en ernstig op procedurefouten te onderzoeken”. Dit is niet juist. Het ware ook een vreemde opdracht geweest... in gereformeerde kerken. Die synode sprak uit, acta art. 630 onder D: „dat zij er bij de mindere vergaderingen op aandringt, indien zulks nog niet gebeurd mocht zijn, of door haar mischien schorsingen en/of afzettingen zijn toegepast op gronden, die met de besluiten der generale synodes niet in overeenstemming zijn te achten, en indien zulks het geval mocht blijken het nodige te willen doen tot redres”.

Inderdaad is men er in sommige kerkeraden er toe overgegaan aan dit verzoek te voldoen, naar ik meen ook in sommige classes. In een aantal gevallen heeft men daarbij overleg gepleegd met de deputaten, door de Haagse synode benoemd. Welnu, in deze gevallen bleek er geen schorsing om de leer te zijn geweest. Deze herinnering heb ik te Haarlem zonder voldoende grond veralgemeend. Het doet me inderdaad leed.

Maar nu vraagt U, of ik dan niets versta van de **consciëntienood** van die bezwaarde predikanten en ouderlingen, als ze zich moes-

ten en niet konden conformeren aan de leeruitspraken. Nu Amice, men moet wel een geheel verkeerd mens zijn, als men zich daar niet vaak mee heeft bezig gehouden. Maar wel moet ik dan herinneren aan bepaalde feiten.

De leeruitspraken van 1942 zijn door de synode eenstemmig aanvaard. Daar waren ook stemmen van bezwaarde broeders bij. Daarna verschenen toelichting en praeadvies, en velen menen juist daardoor in gewetensnood te zijn gedrongen: in het licht dáárvan moest men dan toch die leeruitspraken lezen. In die richting is toen ook door sommigen de zaak op de spits gedreven. Laat ik voor mezelf spreken. Indertijd heb ik beide bedoelde stukken met aandacht gelezen. De gedachte dat daar iets bindends voor me in zou liggen is niet bij me opgekomen. Het gaat er nu niet om of ik me in deze stukken kon vinden en in hoeverre, en of er niet veel uit te leren viel. Het waren echter nu eenmaal geen uitspraken. Trouwens, de synode van 1943/5 heeft zichzelf reeds in deze zin uitgesproken in september 1943, acta art. 167, zie ook art. 633.

Ook prof. Schilder schreef nog in dezelfde zin in 1949: hij had zich bij zijn beslissend antwoord met beide stukken niet beziggehouden. En letterlijk: „Men had mij voor de uitspraken geplaatst en daartegen zei ik en zeg ik: néén”. U kunt ook denken aan wat de kerkeraad van Utrecht deed in de zomer van 1945, na te lezen in synode-acta 1945, pag. 405. Er was een verklaring opgesteld door de predikanten Veenhof en De Goede en 28 ouderlingen. Helaas heeft ds (nu professor) Veenhof zijn handtekening onder die verklaring terug genomen vlak voor het moment waarop de synode haar zou gaan behandelen. Maar goed — de kerkeraad zond bij dat schrijven van 30

van zijn leden aan de synode een begeleidend schrijven, waarin hij de synode dringend verzocht te willen uitspreken dat de verklaring van de 30 broeders niet in strijd kwam met de H. Schrift, met de belijdenis of met de kerkorde. Bij die gelegenheid schreef de kerkeraad o.a.: dat hij zijn beoordeling van bedoelde verklaring niet afhankelijk had gemaakt van toelichting of praeadvies.

Waarom heeft het dan gelegen dat toch zovelen zich door die beide stukken wél in gewetensnood voelden gebracht? Doordat het vertrouwen in de synode door sommigen op stelselmatige en grievende wijze was ondermijnd. Daaraan hebben velen al te gewillig het oor geleend. Dát drong zich aan hun aandacht op en knelde veler geweten.

Er was daarvoor door de synode van 1943/5 overigens wel enige **aanleiding** gegeven, ik moet het toestemmen, de synode van Den Haag heeft daarvan gesproken, acta art. 630 onder B. Doch die synode voegde daaraan toch toe, dat bezwaarden zich met recht hadden kunnen beroepen op wat over het feitelijk niet bindend zijn van beide stukken al door de synode van 1943/5 was gezegd.

Gewetensnood — maar bij geweten hoort weten, zo heb ik van prof. Geesink geleerd. In dit geval: weet hebben van wat de synode werkelijk had uitgesproken ten opzichte van de binding; en van de eenstemmige uitspraken van 1942 en zelfs nog van november 1943, waarbij er toch ook bezwaarden meestemden. U herinnert U nog de hartelijke dankbaarheid na die laatste uitspraak. En dat was toch heus al na het praeadvies.

En daar komt nog iets bij. De zaak van de éénheid van de kerk is een zaak van band aan Christus, een zaak evenéens van geweten. Om met prof. Veenhof te spreken, aangehaalde plaats: norm is de eenheid der kerk. Dat woord gold ook toen.

Om dit alles hoop ik zo vurig, Amice, dat U over de consciëntienood van die jaren opnieuw U zult willen bezinnen. Ze was er stellig bij velen — ik kan wel zeggen bij allen die meeleeften, ook bij de leden der synode — want het ging om die norm van de eenheid van de kerk, om de broederschap, om de vastheid van het belijden. Maar ze vroeg daarom te meer om het **weten** van wat er op het „spel” stond, en van wat er inderdaad gevraagd werd. Zelfs in de hitte van de strijd, en zelfs en juist toen het vertrouwen in de kerkelijke vergaderingen werd ondermijnd, en dit een nevel legde over vele dingen.

Samenspreking.

U hebt U verenigd met het feit, dat de door onze synode dringend verzochte samenspreking door de vrijgemaakte synodes volhardend is afgewezen.

U zegt me daarbij iets dat me blij heeft gestemd. Ik bedoel: U was bang me te beledigen en wilt dat volstrekt niet, maar U wilt dan toch tot me zeggen, dat mijn redenering over dat samenspreken U ontzaglijk naïef in de oren klinkt. Wees, Amice, niet bang, dat U me daarmee beledigt. Integendeel: voor een christen vind ik het woord naïef allerminst een belediging. Ik dacht dat het bijna een eretitel is. Wanneer er iets in mag liggen van wat de Heiland heeft geboden: oprecht als de duiven, dan bloos ik eer bij het horen van dit woord in dit verband. En tegelijk vergeet ik de andere regel uit het Heilandswoord niet.

Maar nu de samenspreking!

Boven heb ik al gesproken over het **niet** ontdaan zijn van hun ernst ten aanzien van schorsingen en afzettingen, hoe geweldig die ook zijn. En eveneens over het als kerk erkennen van de vrijgemaakte kerken. Ik moge dit nog eenmaal in Uw ernstige en biddende overweging aanbevelen. Ook dat wat ik in herinnering bracht van de gebeurtenissen van de eerste jaren na 1834, en na 1886.

Maar nu dan: onze synodes hebben de samenspreking dringend verzocht en de Uwe hebben die volhardend geweigerd. Ik houd me overtuigd dat als naast elkaar zou worden afgedrukt wat van weerskanten daarbij werd geschreven, velen Uwer lezers vreemd zouden opzien.

Ik moge iets afschrijven uit het rapport dat ds De Graaf uitbracht aan onze synode te Zwolle, 1946.

Onze synode kreeg een antwoord waarbij zelfs de broedernaam werd geweigerd. Aan Uw synode te Groningen had een kerkeraad

de weigering van samenspreking aanbevolen zelfs met verwijzing naar het Schriftwoord, dat men het heilige niet moet voorwerpen aan de honden. Wie proeft in zo'n verwijzing de Geest des Heren? De Groningse synodecommissie had er geen ander antwoord op dan dat de kruimpkens ook de honden toevallen en dat onder honden te verstaan zijn degenen, die voor geen enkel medicijn toegankelijk zijn, en dat laatste was dan in de „gebonden” kerken, generaal genomen, nog niet definitief gebleken! En daarom wilde men dan wel een antwoord sturen — al was het dan ook negatief.

Er was toen en later geen zweem van zelf-critiek aan vrijgemaakte kant. Om met het stuk van bovenbedoelde vrijgemaakte kerkeraad te spreken: men had het recht des HEREN trouw bediend. Een ontzaglijke uitdrukking, naar mijn gevoelen, als het gaat over eigen handelingen in een meer dan zware strijd.

Men wilde dan van vrijgemaakte kant, zoals U ook hebt herinnerd, alleen schriftelijke gedachtewisseling. Ik zal wel niet mis zijn als ik zeg: o.a. omdat er bij mondeling gesprek samen zou moeten worden gebeden — zou moeten worden gesmeekt tot God. Zelf gaf men als motief onder meer op: „de indirecte beïnvloeding van onze (vrijgemaakte) plaatselijke kerken vraagt onzerzijds tegenweer”. Men was er dus van overtuigd dat er in vrijgemaakte kerken hier en daar verlangen naar de samenspreking was. Ik mag opmerken dat dat verlangen aan onze zijde algemeen was en is, hoewel er bij ons heus ook zware grieven zijn en bitter is geleden.

En als het dan tot samenspreking kwam, spreekt het dan niet vanzelf dat men daarbij als uitgangspunt neemt datgene waarover men het eens is? En dat men dus in eerste aanleg b.v. de vervangingsformule buiten beschouwing laat? Dat voorstel was aan onze zijde geen verloochening van wat men eerst heeft vastgesteld, maar het was de volledige bereidheid om naar de anderen te luisteren. Ik vind dat dit een christen past.

Er was trouwens zelfs in de zware jaren van 1943—1945 naar bezwaarden geluisterd, en het is erg genoeg dat de hoogleraren Greijdanus en Schilder zich daar aan onttrokken toen de zaken nog volop in gesprek waren.

De vrijgemaakte synode antwoordde ook nog, dat in elk geval het eerst in (schriftelijk) gesprek zou moeten komen wat ook U noemt de situatie-tekening: „het geheel der uit de stukken reconstrueerbare eigenlijke oorzaken

der geslagen breuk”. Onze synode heeft geantwoord: geen bezwaar, alleen maar: niet via de drukpers, want dan zijn misverstanden onvermijdelijk, die aangezicht tegenover aangezicht en na ernstig gebed wellicht snel kunnen worden opgelost.

Ik denk dat ik me niet te schamen heb voor een synode, die grote bezwaren heeft tegen broeders, maar die deze broeders, thans als synode van vrijgemaakte kerken, op deze wijze beantwoordde. Rapport en antwoord kwamen in onze synode van de hand van ds De Graaf, en achter zijn woorden wil ik ook nu nog graag staan.

Er moet een einde komen aan deze open brief. Het was me weldadig Uzelf daarbij voortdurend voor ogen te hebben, in gedachten. Er ligt inderdaad enorm veel tussen ons. Ik denk dat daarbij zelfcritiek aan onze kant niet mag ontbreken, al zijn onze grieven ernstig. Het zou heerlijk zijn, als ook aan de andere kant begrip kwam voor de noodzaak van het bezien van eigen handelingen in kritische zin. Want dan kwam er des te eerder ruimte voor samenspreking. Die zou moeilijk genoeg zijn! U ervaart dat ook in eigen kerkelijke kring. Ook onder leden van één kerk-gemeenschap kan het horten en stoten worden. Erg genoeg, en toch een hard feit. Het bestaan zelf van dit blad is er een bewijs van. Opbouw is denk ik ontstaan na het conflict dat voor enkele jaren de redactie van De Reformatie splitsten deed. Nog weer herinner ik aan de bewogen oproep van prof. Veenhof: norm is de eenheid der kerk. Hij wilde U allen „onrustig maken”. Er staat zo onnoemelijk veel op het spel.

Het is me onmogelijk de broeders en zusters van de vrijgemaakte kerken te zien als vreemden. Ze zijn **niet** uit ons oog en **niet** uit ons hart. En er is in de vreemde wereld van vandaag voor ons gezamenlijk zo veel te doen voor ons volk. In het werk van de Here Christus.

Daarom hunker ik er naar, dat het komen mag tot de officiële samenspreking — voor Gods aangezicht, na gezamenlijk bidden.

Tot slot: ik waardeer het bijzonder, dat de redactie van dit blad aan dit breedvoerig antwoord plaats wil inruimen. Ik zeg daarvoor heel hartelijk dank.

Wat zullen wij mensen als de HERE niet zegent? Hij zelf make ons aller hart open voor de stem van de enige Herder der schapen.

Met hoogachting en christelijke groet,

P. N. Kruyswijk.

Weerwoord van Ds Plooy (3)

13

Er zijn dus **schorsingen** geweest om de leer. U stemt het nu zelf toe. Natuurlijk neem ik gaarne Uw excuus aan voor Uw fout in de haarlemse vergadering. Wie werkt maakt fouten, dat heb ik in onze briefwisseling zelf ook bewezen. U schrijft nu: het doet me leed. . . . en ik zou zo graag deze leedbetuiging toegepast zien, niet op uw persoonlijke fout, maar op de fout uwer kerken. Want wát doet U nu eigenlijk leed: dat U ten onrechte zeide in Haarlem, dat er schorsingen om de leer niet plaats gevonden hadden, OF dat er inderdaad wél geschorst is om de leer? Uw spreken in Haarlem maakte de indruk of U niet gaarne zoudt willen dat er om de leer geschorst was en dat hier dus de wens de moeder was van de door U geuite gedachte. Maar hoe vindt U het nu, dat er wél om de leer geschorst is? Doet dát U nu leed? En hoe vindt U het nu, dat momenteel predikanten in uw kerken ongestoord hun ambt mogen vervullen, die van harte en publiek dezelfde leer aanhangen, als waarom anderen 15 jaren geleden geschorst werden? Doet dát U van harte leed?

En hier zijn we eigenlijk meteen al bij het punt van de **consciëntienood**. Ik heb dat punt zelf aangeroerd in mijn eerste brief, en het is een moeilijk punt. We raken met een **appèl** op het geweten makkelijk in het subjectivisme. En we zijn het er, dunkt me, wel over eens, dat, zonder over het geweten te oordelen, de geref. kerktocht toch niet uit de weg gaat voor een beroep op het geweten. **Hoogste** rechter en laatste norm is en blijft Gods Woord. En dan kan er een punt komen, waarop we voor de vraag gesteld worden: **blijven of heengaan**. Zó diep ernstig kan een situatie

worden. Zó zwaar kan ons een zaak gaan wegen. En hier ligt geloof ik, het punt waar we elkaar niet altijd kunnen volgen en begrijpen, en waar we ook verschillende wegen gaan. Waar we ook voor elkaar zo moeilijk kunnen wegen de zwaarte van een beslissing. Dat heeft dan elk voor Gods aangezicht te wegen en te beslissen. En laat ik dan beginnen te zeggen, dat ik onmogelijk geheel kan wegen, wat de synode van 1942—43 in het geweten gedrongen heeft tot bindend verklaren en handhaven van de leeruitspraken. Wellicht is ook dáár een consciëntienood geweest, ik weet het niet, en ik ben indertijd als bezwaarde-in-het-nauw meer met mijn eigen gewetensnood bezig geweest dan met die der synode. Ik kan me voorstellen, dat in het doen der synode de vrees een rol gespeeld heeft, dat haar gezag werd aangerand. Ja, dat hier niet alleen een vrees, maar zelfs een principe achter werkte. Het principe van: de synode heeft gesproken, nu moet uiteindelijk toch elkeen daarvoor uit de weg gaan, niet omdat wat ze uitsprak naar Gods Woord is (dat heeft elk kerklid voor zich niet uit te maken), maar omdat nu eenmaal de hoogste kerkelijke vergadering, onder de leiding van de H. Geest, gesproken heeft. U zult wel weten, dat tot vandaag toe iemand als prof. H. N. Ridderbos deze mening over het gezag der synode is toegedaan. U weet ook, dat we de hartgrondige verwerping van die gedachte als de **kern** en **kracht** der vrijmaking beschouwen en blijven beschouwen. Vanuit deze zo onschriftuurlijke en ongereformeerde gedachte moet ik helaas het optreden der synode verklaarbaar noemen. Maar vanuit de leer gezien valt het me moeilijk enige consciëntienood bij de synode te zien. — Nu, zo zal het U toch moeilijk blijven vallen de

gewetensnood bij de toenmalige bezwaarden te peilen. Ik kan me levendig voorstellen, dat onder de uwen wel eens gedacht en gezegd zal zijn: die mensen willen niet anders dan het zichzelf moeilijk maken, ze praten zich zelf gewoon de bezwaarden aan. — Maar waarom maakten we die indruk? Omdat zowel de synode als vele aanvankelijk bezwaarden van allerlei uitvonden om maar aan de ellendige gevolgen van die bindende confessionele uitspraken te ontkomen. Er is van allerlei uitgedokterd om de zaak maar bij elkaar te houden. De interpretaties waren niet van de lucht. Telkens werd aan de synode weer een andere interpretatie aangeboden, met de vraag: mogen we de leeruitspraak zo lezen? Telkens werd er weer een andere verklaring van gevoelen ingediend met de vraag: kunt U hier genoeg mee nemen en mogen we zo wel blijven? En dan zei de synode bijna nimmer ja of neen, maar iedereen mocht wel blijven. De synode begon zélf met een interpretatie, in de Toelichting, die werd gegeven „als bron van de kennis van de bedoeling der Synode”, ze werd daarom van „des te groter waarde geacht” (Acta 1940—43, art. 855). Toen bezwaarden de synode verzochten de Toelichting weg te nemen, achtte de desbetreffende commissie dit onverantwoord en uiterst gevaarlijk (Praeadvies, p. 60) en de synode deed niets af van wat haar voorgangster over de betekenis der Toelichting had verklaard (Acta 1943—45, art. 167).

14

Terwijl er dus een officiële interpretatie was meenden vele bezwaarden deze terzijde te kunnen laten en onder een eigen interpretatie de leeruitspraken te kunnen onderschrijven. De synode vond alles best en liet ettelijke bezwaarden ongemoeid, als ze de leeruitspraak maar naar de letter onderschreven. Of men daar dan al een interpretatie aan gaf die vierkant toelichting en praeadvies weersprak, dat scheen niet te hinderen. Tenslotte ging een volgende synode er zelfs toe over de authentieke leeruitspraken te laten vallen en te vervangen door de z.g. vervangingsformule. Maar dat weer zo, dat men handhaafde alle vonnissen die waren voortgevloeid uit het niet kunnen aanvaarden van de originele uitspraken.

Heel dit gedoe nu is door ds Veenhof in de kerkeraad van Utrecht, voor zijn schorsing, gesignaleerd als „lapwerk dat niet past in de verheven stijl van 's HEREN heilig Huis”. En daarom nam hij zijn handtekening terug van onder de verklaring van bezwaarde ambtsdragers te Utrecht. Hij heeft ervan gezegd in die bewuste kerkeraadvergadering: „De ondertekenaars hadden hun stuk gegeven nadat ze zich feitelijk en nadrukkelijk hadden los gemaakt van de bindende leeruitspraak van 1942—43”. „Ik zie nu duidelijk in, dat al dat geïnterpreteer en al dat verklaren tenslotte **kerkbederf** is”. „Terwijl men de woorden van de formule handhaaft, holt men de inhoud ervan feitelijk uit. De ernst van het spreken der kerk gaat zo volstrekt verloren”. „De zaak was niet recht, eenvoudig en klaar aangepakt. Ik heb tenslotte, staande voor Gods aangezicht, niets anders gedaan dan de bekende leeruitspraak rustig overlezen, **zonder toelichtingen, verklaringen of wat van dien aard ook**”. En toen moest hij tenslotte verklaren zich om Gods wil niet langer te mogen conformeren. „**De nood was mij opgelegd**”. (Zie Ref. 20e jaargang, no 53, p. 417).

Hier hebt U dus een typisch voorbeeld van de consciëntienood onder de bezwaarden. Die nood was en is er nooit ten volle, zolang men zich de vrijheid aanmatigt het confessionele spreken der kerk krachteloos te maken door vrije interpretatie. Dan heeft men zich onder de klem van het gezag der confessie uitgewerkt. En men heeft zijn gewetensnood gneutraliseerd. Maar deze consciëntienood komt pas ten volle op ons aan, als we ons met de leeruitspraak zelve verstaan, en dan eerlijk gelezen naar de bedoeling van wie haar opstelde en oplegde. Als we zelfs **in de kerk**, die pilaar en vastigheid der waarheid, het woord niet meer nemen naar zijn bedoeling, waar blijven we dan? Als we zelfs **in de kerk** in de hand gaan werken de devaluatie van het woord, waar blijft dan de waarde van confessionele uitspraken? En daarom: dit was ons innerlijk conflict: het vlees zei, dat we die leeruitspraak zouden uitleggen naar eigen inzicht en dan ongemoeid in de kerk en in het ambt konden blijven, maar de **Geest** zei,

dat we met kerkwoorden niet spelen mochten, die mits ernstig genomen ons onontkomelijk stelden voor het dilemma: blijven OF heengaan. Blijven, maar dan alleen, als we met volle vrijmoedigheid konden belijden wat de synode had uitgesproken, en dat als leer der záligheid! Maar heengaan, als we die leeruitspraak in de Schriften niet gegrond zagen, heengaan, als men van ons trouw bleef vergen aan wat niet uit God was.

Het blijft voor mij altijd de grote vraag, of de synode zélf de zwaarte van haar woorden zó heeft gewogen en de consequentie ervan zó heeft overzien. Ze heeft wel grote woorden gesproken over haar **gezag**, maar heeft ze gezien, dat haar gezag op en neergaat met de maat van schriftuurlijkheid van haar uitspraken? De zich vrijmakende bezwaarden zijn beschuldigd van aantasting van dat gezag der synode, maar waar blijft na 15 jaren het begrip, dat de aantasting van het gezag der synode er is bij hen, die synodeleeruitspraken aan hun laars lappen, die er ja tegen zeggen en neen tegen doen, of die nu al 15 jaren een stuk van de confessie van hun eigen kerk bestrijden? Maar dat die aantasting van het synodegezag er niet eens kán zijn bij hen, die zó ernst maken met het spreken der synode, dat ze zich er door in de gewetensnood lieten drijven eerst en de kerk uitdrijven vervolgens?

15

Dat er een **vertrouwenscrisis** was t.a.v. de synode geef ik U grif toe. Maar dan moeten we een paar stappen achteruit: er was toen al een jaar of tien een vertrouwenscrisis in de geref. kerken en in ons kerkelijk samenleven. Wie alarmeerde met zijn brochures over „dreigende deformatie”? Wie sprak van een toestand erger dan in de dagen van Geelkerken? Laat ik niet meer noemen, — prof. Veenhof heeft onlangs in dit blad even een tip opgelicht van de sluier die hangt over „onze omgang” in de geref. kerken zo tussen 1934 en 1944. Dat was niet best! Is het dan wonder, dat wederzijds wantrouwen de sfeer grondig verknoeit. Wie heeft onder al die verdachtmaking meer geleden dan Schilder? De nevel waar U van spreekt was er allang, en de vertrouwenscrisis ook, en het gezag der synode is ondermijnd, inderdaad, — er zijn over de synode in die dagen dingen gezegd die niet mooi waren, ik zal allermist beweren dat de bezwaarden en vrijgemaakten van toen zich altijd waardig en stijlvol hebben gedragen. Maar als ik naar de diepste **oorzaak** tast, dan zeg ik: dat kómt ervan als een synode haar eigen gezag te grabbel gooit door ongodelijke uitspraken. Als ze dwaas is inplaats van wijs en als ze de grenzen van haar bevoegdheid te buiten gaat en om zich nog staande te kunnen houden blindelings om zich heen gaat slaan. Dan kan een hart bloeden om de caricatuur van een geref. synode, die zodoende geboden wordt, en onder de spot daarmee onder het kerkvolk.

16

Dan nu tenslotte over **samenspreking**. Het spijt me meer dan ik zeggen kan, dat ik U een vertekening zie geven van wat ter onzer synode-1946 daaromtrent gezegd en besloten is. Op de verwijzing van de kerk van Breda naar het woord van Christus, dat men het heilige de hondkens niet voor zal werpen, is ter synode heus wel wat meer gezegd, dan U beweert. Laat ik letterlijk het desbetreffende rapport citeren: „...dan geldt in het algemeen — óngeacht de parallel die hier getrokken wordt — dat daarnaást een evangelisch bericht staat inzake de kruimkens die de honden toevallen; en blijft óverigens met Calvijs opmerking te rekenen, die van oordeel is, dat onder honden verstaan moeten worden diegenen die voor geen enkele medicijn toegankelijk zijn. En wie zal dit tevoren bepalen, zolang niet definitief gebléken is, dat zulk een toestand, generaal gesproken, aanwezig is”. Tegenóver de kerk van Breda wordt dan in het rapport herinnerd aan de grote droefheid, die Paulus had vanwege zijn broeders naar het vlees, die eens met hem tot dezelfde bondskring behoord hadden, en er wordt gezegd, dat wel niet vast staat dat er een geopende deur is, maar dat toch om zulk een geopende deur gebéden moet worden. En dat bij zulk een gebéd zich de dáád heeft te voegen.

Heeft de synode van Groningen samen-

spreking zonder meer van de hand gewezen? NEEN, ds Kruyswijk, dat heeft ze niet, en dat kunt U wéten.

Wilde men onzerzijds „alleen schriftelijke gedachtenwisseling”? NEEN, ds Kruyswijk, en U kunt dat wéten. (Zie Geesink over weten-geweten).

In art. 255 der Acta der synode lees ik sub 9 dat benoemd zijn „voor eventuele **samenspreking** met deputaten van de synode-Duursema” die en die. Moet ik U het officiële synodebesluit nog citeren (acta art. 136, sub I)? De synode besluit aan de utrechtse deputaten te melden, dat onze synode bereid is met hen door deputaten **in verbinding te treden**. Me dunkt, dat is zo ruim mogelijk gesteld. Ze besluit dan ook een 8-tal dep. te benoemen „met **ruime opdracht** voor wat thema en wijze der **ontmoeting** betreft”. Over het thema der **gedachtenwisseling** wenst ze echter te bepalen, dat dit **primair** (dus om mee te beginnen, niet om er bij te blijven staan) zal moeten zijn het geheel der uit de officiële stukken (dus geen gevoelskwesties en roddelpraatjes) reconstrueerbare eigenlijke oorzaken der geslagen breuk. En wat de wijze der gedachtenwisseling aangaat: dat deze **voorschands** (dus al weer: om mee te beginnen, maar niet om het daar bij te laten) schriftelijk geschiedde, en door beide partijen gepubliceerd en in de kerkelijke archieven gedeponeerd worde.

Al onze lezers zullen vreemd opzien, als ze dit synodebesluit en Uw weergave ervan nu met elkaar kunnen vergelijken.

17

In mijn vorige brief heb ik een bepaalde redenering van U in Haarlem over samenspreking „**naïef**” genoemd. U vat dit als een eretitel op en wilt er iets in zien van het woord van Christus: oprecht als de duiven. We zullen er geen woordenboek bij halen, maar ik wil wel even aanknopen bij dat Schriftwoord. Prof. H. N. Ridderbos schrijft in zijn K.V. op Matth. I, p. 202 „oprecht als de duiven, d.w.z. **zuiver van bedoelen, doorzichtig in hun optreden**”.

Over het eerste oordeelt God, maar over het tweede mogen ook wij een oordeel hebben, want daar gaat het om de omgang onder de mensen. Welnu, ds Kruyswijk, is het optreden van een synode doorzichtig, die de ene dag besluit alle bezwaren die in eigen kring leven tegen leerbesluiten en tuchtuitspraken af te wijzen, — en die een volgende dag besluit tot samenspreking uit te nodigen hen die buiten geraakt zijn vanwege diezelfde leerbesluiten en tuchtuitspraken? Is dat klaar en duidelijk? Is zulk doen doorzichtig? Over de zuiverheid van bedoelen oordele God.

Weet U, wannéer het optreden uwer synode doorzichtig zou zijn? Als ze tegen eigen bezwaarden zou zeggen: we zijn met U van overtuiging, dat het niet goed gegaan is 15 jaar geleden, en dat er iets gebeuren moet tot herstel van de breuk; we zijn er verlegen mee voor God en mensen; maar laat ons deze zaak niet behandelen buiten de vrijgemaakte broeders om, laat ons hen uitnodigen tot samenspreking en laten we gezamenlijk onze nood en schuld en verlegenheid voor 's HEREN aangezicht nederleggen, want we hebben gezondigd.

Zie ds Kruyswijk, dan was er geen twijfel aan de doorzichtigheid van zulk optreden en de zuiverheid van bedoelen.

18

U vraagt **gebed**, U vraagt **vertrouwen**, maar begrijpt U niet, dat ons dat wel heel zwaar blijft vallen, zolang NOG onze overleden hoogleraren **Greijdanus en Schilder** door U geblameerd worden in een enkel zinnen: „Er was trouwens zelfs in de zware jaren van 1943—45 naar bezwaarden geluisterd, en het is erg genoeg, dat de hoogleraren Greijdanus en Schilder zich daaraan onttrokken toen de zaken nog volop in gesprek waren”.

U zult wel doelen op het feit, dat beide professoren zich tenslotte aan de behandeling der meningsverschillen ter synode van Sneek-Utrecht hebben onttrokken. Zulke mannen doen dat niet „zo maar”. Ze zijn waarlijk niet op een achternamiddag met een kwade kop opgestapt, omdat ze hun zin niet konden krijgen. Er is heel wat aan vooraf gegaan. Ik bepaal me nu maar bij Schilder.

De synode van Amsterdam-1936 had hem benoemd in de commissie tot onderzoek der meningsverschillen. Vijf leden van die commissie beschuldigden o.a. hem van afwijking in de leer. Schilder heeft toen samen met Vollenhove afzonderlijk gerapporteerd. De volgende synode, van Sneek, benoemde een commissie om haar te rapporteren over het werk der amsterdamsche deputaten. Voor deze commissie werden Schilder, Hepp en Ridderbos tot adviseurs aangewezen. Schilder kwam toen in de scheve positie van rechter in eigen zaak te moeten zijn. Toch heeft hij met de commissie mee gewerkt, omdat hem gezegd werd, dat hij immers volledig recht van publiek verweer zou hebben tegen eventuele beschuldigingen. Die kans werd hem echter later ontnomen, toen de bezettingstijd aanbrak, „De Reformatie” verboden werd, Schilder gearresteerd werd. Hij werd vrijgelaten met de mededeling, dat elke werkzaamheid als schrijver of journalist beantwoord zou worden met het concentratiekamp. Hiermee was hem ontnomen de gelegenheid tot publiek verweer tegen de beschuldigingen van 5 zijner mededeputaten. Toen is ter synode voorgesteld de behandeling der meningsverschillen uit te stellen tot voor Schilder het schrijverbod weer opgeheven was, i.c. dus tot na de bezettingstijd. Maar neen, de zaak moest en zou worden doorgezet. En toen heeft prof. Schilder gezegd: hierin kan ik niet meer meegaan, en is hij sindsdien niet meer ter synode verschenen. Schriftelijk heeft hij nog zijn bezwaren tegen de handelwijze der synode uiteengezet, welk schrijven 27 mei 1942 ter synode werd voorgelezen, en toen ook dát de synode niet tot bezinning bracht, verliet ook prof. Greijdanus de vergadering.

Alles had nog heel anders kunnen verlopen, als de synode had verklaard, dat van de beschuldigingen der 5 deputaten niets gedrukt naar buiten zou komen, zolang prof. Schilder zich niet openlijk kon verweren. Maar dat verklaarde men niet. En dat terwijl later, nadat de meningsverschillen al afgehandeld waren, tóch besloten is niets te laten drukken van de rapporten. Waarom dat niet eerder besloten? En waarom, ds Kruyswijk, komt het „erg genoeg” niet over Uw lippen bij zulk done eren synode, in zulk een gespannen situatie en in die zenuwslappende bezettingstijd? Wanneer komt het mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa eens over de lippen der uwen? Over deze synode hebt U u toch waarlijk wél te schamen.

19

Dan tenslotte: wanneer iets me verheugt over deze openbare correspondentie, ds Kruyswijk, dan is het dit, dat we 15 jaren na de breuk weer alom een heilzame onrust bespeuren, zowel aan onze kant als aan Uw kant. De posities waren verstand, er zat geen beweging meer in, het zat zo vast als een muur, en we liepen gevaar ons neer te leggen bij voldongen feiten, dóóf voor de roepstem van de biddende Heiland: dat ze allen één zijn. Dat woord stond boven onze brief aan de kerkeraad van Hilversum in die bewogen dagen van voorjaar 1945. Dat woord staat gebeiteld op de grafsteen van prof. Schilder, en op heel zijn levenswerk. Het zal U moeilijk vallen zijn werk onder dit opschrift te herkennen en te erkennen. Toch meen ik dat het langs geen andere weg dan deze erkenning zal zijn, dat we eenmaal elkaar zullen weer vinden.

In één van zijn mooiste geschriften, „Ons Aller Moeder”, heeft Schilder gewaarschuwd voor het zich vastzetten in eigen kerkinstituut, en het trouw zweren aan eigen kerkinstituut. Tot trouw aan God in het institueren als altijd doorgaande spanningsvolle daad van geloofsgehoorzaamheid roept hij ons daar met ernst en klem op. Daarom ook elkaar niet loslaten in de onderscheidene instituten, elkaar blijven aanspreken en nooit berusten in breuken die er voor God niet mogen zijn. Daarom sprak hij rusteloos zijn hervormde en chr. gereformeerde broeders aan. „Geen scheidbrief hier op aarde draagt reeds het opschrift: definitief”.

Dat zat er achter, ds Kruyswijk, dat zat er achter bij Schilder, achter zijn scherpe polemiek, achter zijn onstuimige aanvallen, achter zijn rusteloze ijver voor de waarachtige oecumene, achter zijn worsteling met de synode, achter zijn vrijmaking, achter zijn toorn en achter zijn verdriet, ook over veel

wat hem het hart krenkte in de vrijgemaakte kerken, — dat heeft hem het leven verteerd: de ijver voor het Huis des HEREN, voor de Stad die boven is en van boven komt, — en dan zag hij waarlijk hoger en wijder dan het eigen kerkinstituut, maar dan plaatste hij zichzelf en zijn broeders, binnen en buiten eigen geref. kerkinstituut, permanent voor de NORMEN die van bóven zijn voor ons institueren benéden.

Ds Kruyswijk, ik dank U voor Uw bereidwilligheid tot deze briefwisseling, maar ik bid God U en de Uwen bereidwillig te maken tot zuivere kerkenheid. Daarom besluit ik met een woord van Schilder uit het slot van genoemde brochure (p. 93) waarvan ik me overtuigd houd, dat het ook U uit het hart gegrepen is: „En zodra ieder die God vreest binnen de Gereformeerde Kerken en buiten

haar zijn God weer de hand geeft en weer gehoorzaam wordt, zullen wij de eenheid krijgen, waarnaar in 1834 (acte van afscheiding) gesnakt is. Dan komt er dat levende, concrete samen-opnieuw-zich-institueren. Dan zal het éne gegeven instituut het andere in de crisis brengen; dan zal de levensstroom zich verleggen; hij zal de onwillige voorbij gaan, de zuurkijkende Jona, die niet danken kan voor een concrete bekering, ook bij anderen. Dan zal de hele kudde naar buiten zijn geleid. En dán zullen wij iets gedaan hebben tegen de antichrist die op weg is. Dit iets zal meer zijn dan stichtelijke praat; 't zal daad zijn. Stichtende, bouwende daad”.

Met broedergroet,

C. P. Plooy.

FUNDAMENTALISME

III

4. In het voorgaande hebben wij eerst kennis gemaakt met hetgeen in een bekend theologisch nasla-werk uit Duitsland wordt opgemerkt over het fundamentalisme. Daarna hebben we de mening van Adolf Keller gelezen over het Amerikaanse fundamentalisme. Nu willen wij ons naar Engeland wenden. Zoals we reeds schreven in het voorgaande, in Engeland is de belangstelling voor het fundamentalisme in de laatste jaren zeer toegenomen. Wij noemden als een belangrijke factor in die toegenomen belangstelling de verschijning van Billy Graham in Londen en op andere plaatsen en diens optreden zelfs in universitaire kringen in Engeland.

Die belangstelling voor het fundamentalisme wil echter niet zeggen dat er een algemene instemming met het fundamentalisme of wat men er voor houdt, zou zijn ontstaan in Engeland. Hoezeer het woord en het begrip fundamentalisme in de publieke belangstelling gekomen is aan de overzijde van het Kanaal, kan blijken uit een langdurige correspondentie die in augustus 1955 in het zeer bekende dagblad *The Times* is gevoerd tussen allerlei inzenders. Krasse uitspraken van bisschoppen en andere verantwoordelijke heren uit het kerkelijke leven werden in deze correspondentie geciteerd. Door deze correspondentie in een blad als de *Times* is de zaak van het fundamentalisme een zaak geworden, die in de algemene belangstelling van het Brits publiek kwam te staan. En daardoor is „anti-fundamentalisme” een wijd verbrede mode geworden in Engeland, schrijft dr J. I. Packer ¹⁾

5. Dr Packer wijst op de onzekerheid bij de schrijvers over het fundamentalisme, wanneer het aankomt op typering van het fundamentalisme. Drie voorbeelden daarvan.

In het korte artikel dat in de Engelse Chambers' Encyclopaedia editie van 1950, voorkomt van de hand van prof. Alan Richardson, over het fundamentalisme, staat te lezen dat het fundamentalisme is een bepaalde visie omtrent de oorsprong van de Bijbel. Letterlijk schrijft prof. Richardson dat het fundamentalisme is „een theorie omtrent de bijbelse inspiratie, die de geschreven woorden van de Bijbel beschouwt als door God gedicteerd.”

De bisschop van Rochester echter, die in een preek ²⁾ heeft gehandeld over het fundamentalisme, beschreef het als een bepaalde visie omtrent de aard van de Bijbel. Letterlijk zei hij, dat de fundamentalisten „de woorde-lijke onfeilbaarheid van de heilige Schrift” aanhangen.

En de auteur van het hoofdartikel in de *Times* waarmee de correspondentie over het fundamentalisme werd beëindigd in augustus 1955, beschreef het als een mening omtrent de interpretatie van de Bijbel. Een fundamentalist is een theoloog volgens deze auteur, die van mening is, „dat elk woord van de Schriften, behoort te worden beschouwd als feitelijk waar”.

De onzekerheid in de omschrijvingen van het fundamentalisme is duidelijk. De een zegt het is een visie omtrent de oorsprong van de Bijbel, de ander het is een beschouwing omtrent de aard van de Bijbel en de derde meent, dat het wezenlijke van het fundamen-

talisme te zoeken is in een bepaalde mening omtrent de interpretatie van de bijbelwoorden.

De laatste mening inzake de interpretatie van de bijbelwoorden wordt nog wel verder uitgewerkt in deze zin, dat men zegt, dat de fundamentalisten een autoritaire inslag in hun geest hebben, waardoor zij hun leerlingen dwingen om bepaalde eigenaardigheden in hun exegese te onderschrijven. Aldus Gabriel Hebert. Hij deed de buitengewone uitspraak dat de Jehovagetuigen en de Zevende-Dags-Adventisten fundamentalisten in de strikte zin van het woord zouden zijn. Waarom? Omdat zij zouden aannemen de volkomen gaafheid en onfeilbaarheid van de tekst van de Bijbel, en daaraan dan nog toevoegen interpretaties van zichzelf, welke zij verbindend en verplichtend aan hun volgelingen opleggen. Hebert is van mening, dat de kenmerkende eigenschappen van fundamentalisten deze twee zijn, dat zij geloven in de gaafheid en onfeilbaarheid van de bijbeltekst en dat zij bovendien hun eigen exegese van die tekst aan anderen dwingend opleggen. ³⁾

Terecht merkt dr Packer op dat een mening als die van Hebert een complete reductio ad absurdum ⁴⁾ is van de idee, dat het kenmerkende van de evangelische christenen iets heeft uit te staan met de drie hierboven genoemde meningen omtrent het fundamentalisme. Over dit kenmerkende van het evangelisch geloof willen al deze schrijvers het hebben. Daar gaat het hun om. Als men komt tot een definitie waardoor niet eens het onderscheid tussen evangelische, bijbelgetrouwe christenen en niet-christelijke sectariërs als de Jehovagetuigen kan worden vastgelegd, dan kunnen we alleen maar constateren dat men op dood spoor is met z'n omschrijvingen en dat het op een andere manier moet worden aangepakt.

6. Uit het bovenstaande is wel duidelijk dat we niet te veel zeggen wanneer we stellen dat er veel misvatting is omtrent het fundamentalisme. En niet alleen dat. Ook wordt dikwijls op een gezaghebbende manier gesproken terwijl men niet op de hoogte is en door dat spreken, alsof men het meest gezaghebbende recht van spreken heeft worden de misvattingen overgenomen door zeer velen. Wanneer een autoritaire stem als van dr Richardson in de Chambers' Encyclopaedia fundamentalisme omschrijft als een theorie of een denkwijze omtrent de inspiratie, die het geschreven bijbelwoord beschouwt „als door God gedicteerd” dan is dat niet alleen een misvatting, maar, en dat laatste is erger, het wordt ook volgehouden wanneer wordt aangewezen dat het niet juist is. Dr Packer wijst er op, dat dr D. Johnson in de *Christian Graduate* van maart 1955 op deze fout van dr Richardson in de Chambers' Encyclopaedia van 1950 heeft gewezen. Maar in de onveranderde editie van deze Encyclopaedia van 1957 staat het nog te lezen. ⁵⁾

Deze theorie omtrent de inspiratie van het bijbelwoord als door God gedicteerd zou ontwikkeld zijn als een reactie op de bijbelkritiek van de 19e eeuw. Zij zou betekenen een verscherping van de „vóór-kritische opvatting” van de inspiratie. En deze „vóór-kritische opvatting” hield in dat de Geest van God op wonderlijke manier de geopenbaarde waarheden aan de schrijvers van de heilige

boeken zou hebben meegedeeld, ofschoon de manier van de mededeling nooit precies door de kerk zou zijn omschreven. Aldus Richardson. Maar zo vraagt dr Packer, ook nu terecht: wat voor bewijs is er voor deze verscherping van de „vóór-kritische” opvatting? Daar is geen bewijs voor. Feit is immers dat protestantse verdedigers van de Goddelijke oorsprong van de Bijbel gedurende de negentiende eeuw, op dezelfde wijze in de weer geweest zijn om een mechanische inspiratie-theorie af te wijzen. Om te accentueren dat de bijbelschrijvers spontaan en vrij hebben geschreven. Om er de nadruk op te leggen dat het resultaat van hun schrijven net zo vol en zo zuiver menselijk is als het Goddelijk is. In 1893 schreef B. B. Warfield, een van de verdedigers van de gereformeerde, calvinistische inzichten in de Ver. Staten, dat het overbodig moest zijn om opnieuw te protesteren tegen de gewoonte om de voorstanders en verdedigers van de „verbale inspiratie”⁶⁾ voor te stellen „als mensen die leren dat de manier van de inspiratie die was van een dictaat” (door God).

Men kan naast Warfield verwijzen naar andere theologen in de angelsaksische landen als C. Hodge, A. A. Hodge, J. C. Ryle, J. Orr, die op dezelfde wijze hebben geschreven over het wonder van de Goddelijke inspiratie van

de heilige Schriften. Men kan naar bekende auteurs uit eigen land verwijzen. Naar A. Kuyper, H. Bavinck, A. G. Honing, S. Greijdanus, die allen geschreven hebben over de inspiratie van de Schriften en in hun publicaties de oude mechanische inspiratietheorie hebben afgewezen. Deze auteurs en meer anderen, we streven niet naar volledigheid, waren in de oude zin van het woord orthodox, dat wil zeggen zij bleven aanvaarden dat de heilige Schrift het geschreven Woord Gods is. Doch er is geen sprake van, dat zij uit reactie tegen de Schriftkritiek van de negentiende eeuw zouden zijn vervallen tot een verscherping van de „vóór-kritische” inspiratie-theorieën.

A. J. Meester.

¹⁾ „Fundamentalism” and the Word of God, March 1958. The I.V.F. London.

²⁾ De preek is gedrukt in Theology, Maart, 1956, vgl. Packer, p. 10.

³⁾ Gabr. Hebert Fundamentalism and the Church of God, 1957, vgl. Packer, p. 10.

⁴⁾ „Reductio ad absurdum” is een redenering welke een stelling terugvoert tot het ongerijmde, dwaze.

⁵⁾ Vgl. Packer, a.w. p. 182.

⁶⁾ „Verbale inspiratie” is woordelijke ingeving.

De zin van de Sabbat

II

Zoals we in ons vorig artikel reeds opmerkten zijn er o.i. sterke argumenten, die er voor pleiten, dat de sabbat een Mozaïsche instelling is, van de HERE aan zijn volk Israël, aan de kerk dus, gegeven door bemiddeling van Mozes en wel toen het in de woestijn was. Wanneer precies, of het was bij de wetgeving op Sinaï of reeds daarvoor kunnen we buiten beschouwing laten. Dat maakt voor ons onderwerp geen verschil uit. Duidelijk is in elk geval, dat God reeds voor de Sinaï bepaalde verordeningen en instellingen aan Israël gaf. Het Pascha, de wet op de eerstgeborenen. Ex. 12 en 13. Als we aannemen, dat de sabbat iets nieuws voor Israël was, kunnen we ons indenken, dat de Here het er geleidelijk aan heeft willen wennen.

We lezen nu in Ezech. 20 : 10—12: Ik leidde hen uit het land Egypte en bracht hen in de woestijn. Ik gaf hun mijn inzettingen en maakte hun mijn verordeningen bekend — de mens die ze opvolgt, zal daardoor leven. Ook gaf Ik hun mijn sabbatten als een teken tussen Mij en hen, opdat zij zouden weten, dat Ik, de HERE, hen heilig.

Hier wordt toch wel de sabbat op een lijn gesteld met al de inzettingen, die de Here aan Israël in de woestijn gaf.

Nog duidelijker spreekt misschien Neh. 9 : 13 en 14: „Op den berg Sinaï zijt Gij nedergedaald en hebt met hen gesproken uit den hemel, en hun rechtvaardige verordeningen, betrouwbare wetten, goede inzettingen en geboden gegeven. Ook hebt Gij hen uw heiligen sabbat doen kennen en hun geboden, inzettingen en een wet gegeven door den dienst van uw knecht Mozes”.

Hoe verdragen zich deze uitspraken met de gedachte, dat het sabbatsgebod de mensen reeds in het Paradijs opgelegd zou zijn?

De onder ons meest bekende verklaringen geven daarop geen antwoord.

De kanttekeningen op de St. Vert. niet. Trouwens die zeggen ook niet met zoveel woorden, dat het sabbatsgebod er van den beginne geweest zou zijn.

Aalders in zijn commentaar op Ezechiël laat zich er niet over uit.

Noordt zij heeft er geen moeite mee, omdat hij meent dat het sabbatsgebod niet reeds van de schepping af gold. Zie zijn K.V. op Ezra en Nehemia.

Voorstanders van de bronnentheorie schrijven Gen. 2 en Nehemia wel aan verschillende bronnen toe. Volgens hen past dus het een niet bij het ander. En dat valt m.i. ook niet zo makkelijk te ontkennen, als men in Gen. 2 beslist een instelling van het sabbatsgebod wil lezen.

Er komt nog bij, dat ook overigens de Schrift de sabbat steeds in verband brengt met Israël. Ook in Ex. 31 : 16—17 wordt speciaal gezegd, dat de Israëlieten de sabbat

moeten onderhouden en dat die een teken is tussen de HERE en Israël.

Voorts is er ook al van vroege tijden af op gewezen, dat we tussen Gen. 2 en Ex. 16 nooit horen van een onderhouden van de sabbat. We lezen dat niet van Noach of Abraham of wie dan ook.

Nu is een argumentum e silentio d.w.z. een bewijs op grond van het feit, dat er niet van gesproken wordt, op zich zelf nooit zo'n sterk argument.

Maar in dit geval kan het, dunkt me, nog wel even verstevigd worden.

Merkwaardig is n.l. ook, dat als in de Schrift de zonden der heidenen genoemd worden, daaronder nooit sabbatsschennis wordt aangevoerd.

In Lev. 18 : 24 e.v. wordt Israël gewaarschuwd niet te vallen in de zonden der volken, die de Here voor hen verdreven heeft, dat zijn speciaal zonden op sexueel gebied.

In Rom. 1 : 18 e.v. noemt de apostel Paulus een hele reeks van heidense boosheden, maar sabbatsschennis is daar niet bij. Eveneens wijst hij in 1 Kor. 6 : 10—11 aan, hoe slecht sommige Korinthiërs wel geleefd hebben voor hun bekering. Maar weer: sabbatsschenders worden ze niet genoemd.

En dat toch niet, omdat sabbatsschennis maar een lichte zonde was. Onder Israël moest het evengoed als bijv. echtbreuk met de dood gestraft worden. Zie Ex. 31 : 15; Num. 15 : 32 e.v.

Het kan wel niet anders of het sabbatsgebod was aan de heidenen niet gegeven. Het behoorde niet tot het enig licht der natuur, dat na de val in de mens nog overgebleven is, waardoor hij behoudt enige kennis van God, van de natuurlijke dingen, van het onderscheid tussen hetgeen betamelijk en onbetamelijk is, en ook betoont enige betrachting tot de deugd en uiterlijke tucht. Voor het niet houden van de sabbat waren dus de heidenen te verontschuldigen. Vandaar, dat het hun niet werd toegerekend. Vgl. Dordtse Leerregels hfdst. III—IV, 4.

M.a.w. het sabbatsgebod behoorde niet tot de oorspronkelijke Godsopenbaring.

Hiermee komt overeen, dat we onder de heidenen ook niets vinden dat maar enigszins lijkt op Israëls sabbat. Men heeft wel een tijdlang gemeend er iets van bij de Babyloniërs te vinden. Geesink klemt zich daar nog enigszins aan vast. Maar Noordt zij ontnemt hem wel het laatste houvast. Zie zijn K.V. op Ez. 20 : 10—17.

De conclusie kan wel niet anders zijn o.i. of, om het maar zacht te zeggen, de argumenten voor een Mozaïsche instelling van de sabbat zijn aanzienlijk sterker dan die voor een scheppingsordinantie.

Nu zou men kunnen vragen: doet het er nu zoveel toe of men de sabbat zich ingesteld denkt bij de schepping of pas ten tijde van Mozes?

Ja wij menen dat dat er veel toe doet voor het verstaan van de zin van het sabbatsgebod. Een volgende keer hopen we daar nader op in te gaan.

Roodeschool

H. Venema.

BOEKBESPREKING

Sonnevanck 1908—1958

Bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van dit bekende christelijke sanatorium voor tuberculose-lijdende, is bovengenoemd gedenkboek verschenen. Het is keurig uitgegeven, in mooie stevige band. Het is verlucht met vele foto's uit oude- en nieuwe tijd. We zien mannen met lange jassen en witte vesten, met snorren en baarden, en vinden dat ze er maar wat ouderwets uitzien. (Over 50 jaar zullen onze kinderen onze foto's ook „raar” vinden). Maar ze hadden hart voor het werk van barmhartigheid, meer waarschijnlijk dan wij.

Het lijkt me een hele kunst om van oude, vergeelde fotografieën, zoals er ongetwijfeld voor dit boek gediend hebben, zulke duidelijke afdrucken te maken als in dit boek ons worden gepresenteerd.

Het boek biedt de volgende inhoud:

Prof. C. Veenhof: Wat hen dreef.

Ds C. J. Sikkel: Hoe het groeide.

Dr D. Bergsma: Verscherpt offensief.

Zr G. Koster: Om te dienen.

A. H. van Mourik: De Sonnevanckschool.

Oud-patiënte: Van lijden en lachen.

In het eerste artikel handelt prof. Veenhof over de achtergrond van heel het barmhartigheidswerk in de 19e eeuw. Als men bedenkt dat Sonnevanck in 1908 werd geopend en dat het artikel teruggaat tot ongeveer 1808, dan merkt men dat de achtergronden zich nogal ver in het verleden uitstrekken. Maar het artikel is er niet minder om. Duidelijk en krachtig wordt de toestand geschilderd uit het begin van de 19e eeuw. Wat was er diep verval in de kerk. Wat stond het er met de barmhartigheid slecht voor. De bedeelde armen hadden geen stemrecht in de kerk. Ze moesten in aparte banken zitten, de zogenaamde armenbanken. „Armen” stond er op! Soms waren er voor hen speciale kerkdiensten. De diakonieën behoorden soms tot de grootste kapitalisten. Maar juist door hen werden de armen schandelijk behandeld. De wijze van behandeling was soms zo, dat hierop van toepassing was het woord der Schrift: „wreed zijn de barmhartigheden der goddelozen”.

Toen heeft de HERE mannen verwekt, die begaan waren met de ellende, die ze aan alle kanten om zich heen zagen. We komen namen tegen als van Groen van Prinsterer en zijn vrouw, Elout van Soeterwoude, Heldring, Willem van den Bergh, prof. Lindeboom en om niet meer te noemen Ds Sikkel Sr. Wat zijn er in de dagen van het Reveil door sommigen wonderen van barmhartigheid verricht. Mannen, wier namen maar in kleine kring nog bekend zijn. Maar wier namen zijn geschreven in het boek des levens. Zo las ik van „meester Gangel”, verbonden aan de school van Hoenderloo. Op verzoek van de bekende Heldring stelde „meester Gangel” zijn huis beschikbaar voor verwaarloosde meisjes: „Hij wijdde zich met zijn vrouw in waarlijk zelfverloochenende liefde aan deze zware taak. Maar op de duur ging het niet meer. Het getal der kinderen dat zo aan de zorgen der Gangels werd toevertrouwd klom nota bene tot zes en veertig!” Zij zullen wel geen medaille of lintje gekregen hebben voor „moed, beleid en trouw”. Maar ze hadden het wel verdiend.

Het zijn meest particulieren geweest, die opgeroepen hebben tot barmhartigheidsbetoon aan armen, wezen, zieken, vreemdelingen, krankzinnigen, idioten, blinden, doofstommen enz. Maar ook door de Afscheiding deed de HERE het werk der barmhartigheid krachtig opbloeien.

Er is wat strijd geweest over de vraag of de kerk door haar ambten het werk moest aanvatten, dan wel of hiervoor speciale verenigingen in het leven moesten worden geroepen. Op dit laatste is het — wel terecht — uitgelopen. Er werden verenigingen gesticht op Gereformeerde grondslag voor allerlei doeleinden. Op deze confessionele grondslag werkten mensen samen van verschillende

kerkgemeenschappen. Ze werkten broederlijk samen tot leniging van de nood van krankzinnigen en idioten, blinden en doofstommen. Wie meer van deze arbeid weten wil kope dit boek en leze dit artikel.

Ds C. J. Sikkel gaat dan de groei en bloei van Sonnevanc na. In 1905 kwam het tot oprichting van de „Vereeniging tot Christelijk Hulpbetoon aan Tuberculose-lijders”. (In 1957 gewijzigd in: „Vereniging tot Christelijk Hulpbetoon aan Tuberculose- en andere Patiënten). In 1908 wordt Paviljoen I geopend. In 1910 is het Hoofdgebouw klaar. In 1908 was ook reeds Paviljoen II in gebruik genomen. Men durfde in die dagen wel wat aan. In 1905 had de vereniging een bezit van f 357.— Maar men ging een lening aan van f 150.000.— tegen 4%. Een paar jaar later werd een lening uitgeschreven van f 100.000.— En hoewel het niet erg vlot ging, het geld kwam er. Niemand is er ooit een cent aan tekort gekomen, maar er was toch wel geloof en liefde voor nodig bij die broeders en zusters, die soms grote bedragen leenden. Later ging het om hogere bedragen. Ik meen me te herinneren een lening van f 500.000.— Er was toen toch wel barmhartigheid onder het volk des HEREN.

Natuurlijk moeten we ons niet voorstellen dat alles even vlot en ideaal toeling. Er was opgang en neergang. Ook wel strijd in eigen gelederen. Waar zou dat niet voorkomen? Maar over het algemeen moeten we zeggen, dat de ontwikkeling geregeld voortging. En dat vele doktoren en dominees en financiers en architecten en — niet te vergeten — verpleegsters zich met lust en liefde hebben gegeven voor dit mooie werk. Constant Sikkel — zo tekent hij zelf — besluit zijn artikel met deze woorden, die ook geschreven staan op het graf van een patiënte: „De Heere heeft het wel gemaakt”.

Dr Bergsma, tot op heden directeur-geneesheer, geeft een overzicht van de medische kant van de zaak. Het is interessant te vernemen hoe de strijd tegen de t.b.c. is gevorderd. Toen men begon wist men eigenlijk bitter weinig van de gevreesde ziekte af. Men wist er eigenlijk geen raad mee en kon er ook weinig tegen doen. Men liet de patiënten wat rusten, aanvankelijk veel te kort als ik het wel begrijp. Verder stopte men ze vol met het beste eten. Velen werden als „genezen” naar huis gestuurd. Maar de meesten kwamen wel weer terug. En het einde was veelal de dood.

Nu moeten we niet denken, dat men deze ziekte nú wel onder de knie heeft. Tot mijn verbazing las ik, dat nog ongeveer 30% der lijders recidivisten zijn. D.w.z. de ziekte komt telkens terug. Maar God geeft toch wel prachtige middelen om de kwaal te onderkennen en te genezen. De ziekte is vroeg te herkennen. Door verfijnde methoden van onderzoek kan haarfijn vastgesteld worden hoe het met de kwaal staat. Men kan operatief ingrijpen in veel gevallen. Wie van dit interessante gebied wat meer wil weten kan hier terecht. Maar overwonnen is deze kwaal niet. Wel is het aantal patiënten verminderd. Zodat een deel van Sonnevanc is of wordt ingericht als algemeen ziekenhuis voor Harderwijk. Maar er worden altijd nog 230 patiënten verpleegd.

Zuster Koster vertelt over het werk der verpleging. De heer van Mourik over het onderwijs, dat aan klein of groot wordt gegeven. Ja, er is ook een Sonnevanc-school! Tenslotte is er een artikel van een oudverpleegde, die ons in ernst en luim vertelt wat er zoal in een sanatorium te beleven valt.

Onder het lezen kwam bij mij deze gedachte op: De zaak van barmhartigheid leefde voor een vijftig jaren toch wel sterker in de kerk dan nu. Wat bestaat blijft nog wel bestaan, maar wordt er wel veel nieuws ondernomen? Zouden wij — stel dat die velerlei arbeid niet was ondernomen — er nu aan beginnen? Zonder hulp van de Staat?

En wat er nu nog bestaat is dat nog wel zulk werk van barmhartigheid als toen men begon? Een verpleger, een van de oude garde, zei eens tegen mij: „Onze stichtingen zijn groot-bedrijven geworden. Het is alles veel groter en mooier en volmaakter dan vroeger. Maar de barmhartigheid is uit het werk weg”. Zou het waar zijn? Dan is het niet best.

Natuurlijk moeten wij het verleden niet ideaal voorstellen. Er werd van de verpleegsters — ik denk niet speciaal aan Sonnevanc — veel te veel gevraagd en ze werden

veel te karig beloond. Vacantie hadden ze soms vrijwel niet en ze maakten dagen, waarvoor nu ieder zou bedanken. Maar de drijfkracht achter al de bekende ondernemingen was toch: De barmhartigheid van Christus, die men wilde bewijzen aan ellendigen. Het ware wel te wensen, dat in onze dagen daarvan een beetje meer werd gevonden.

Wij leven dunkt mij veel verder af van allerlei werk, dat er toch wel gebeurt. Wat weten we van het werk der „middernachtzending”? Wat van de drankbestrijding? Wat van de arbeid onder gevangenen? Wat doen we er voor? Wat doen we ook voor Sonnevanc?

Dit is een goede gelegenheid om op verzoek van het Bestuur het volgende onder uw aandacht te brengen: „Het Sanatorium „Sonnevanc” heeft nu dringend behoefte aan een nieuw, modern MANNENPAVILJOEN. Een groot bedrag is daarvoor nodig, maar nog geen cent daarvoor beschikbaar. Daarom zal er dit jaar een beroep gedaan worden op onze geestverwanten, die in het verleden reeds heel veel deden in het belang van de t.b.c.-patiënten, die in ons sanatorium genezing zochten”.

Tenslotte nog de mededeling, dat de prijs van dit boek in band is f 5.—. Het is te verkrijgen aan het Bureau Secretaris Sanatorium „Sonnevanc”, Singelstr. 33, Deventer. Giro no. 808078.

H. J. Jager.

AANKONDIGINGEN

We ontvingen het achtste nummer van **De Trompet**, „Gereformeerd maandblad tot activering van de leden der Kerk. Dit blaadje keuvelt pretentieloos over allerlei in het kerkelijk leven. Over praten over „geloofs-zaken”, over de organisten en hun werk, over predikantstraktementen, over de politiek enz. enz. De bedoeling van het blad wordt in de ondertitel uitgedrukt. Het „Krantadres” is R. Bakker, Sportlaan 10, Hardenberg. Het „Leesgeld” f 2.50 per jaar.

„HUISBEZOEK”.

Van verscheidene abonné's ontvingen wij namen en adressen die in aanmerking komen voor proefex. „Opbouw”. — Onze dank voor deze medewerking!

Mogen we de inzenders vriendelijk vragen hun werk te **vervolgen** d.w.z. bij de betrokkenen op „huisbezoek” te gaan om hen als abonné te winnen? Zoals U weet is het adm. adres: drukkerij Steenbergen, Slotlaan 220, Zeist.

In de lezingencyclus met als onderwerp „De Gereformeerde Gezindte”, georganiseerd door de Vereniging van Gereformeerde Studenten te Utrecht, zal op donderdag 23 april a.s. om 20.00 uur in restaurant „Vredenburg” spreken:

Drs H. VAN RIESSEN uit Lunteren.

Op deze avond worden ook verwacht alle studenten, die evenals de spreker Gereformeerd (syn.) zijn.

KORT VERSLAG

van de vergadering van Deputaten Curatoren op 9 april 1959 des morgens 9.30 uur in het gebouw van de Theologische Hogeschool, Broederweg 15, Kampen.

Art. 1. Bij afwezigheid van de president-curator Ds D. van Dijk, die een uur later ter vergadering komt, opent de assessor-curator Ds J. van Bruggen de vergadering, hij leest Psalm 121 en gaat voor in gebed.

Art. 2. Alle deputaten-curatoren zijn verder aanwezig. Alle Hoogleraren wonen de vergadering bij.

Art. 3. De notulen worden gelezen en onveranderd vastgesteld.

Art. 4. Enkele zaken waartoe in de vorige vergadering was besloten en opdrachten waren verleend worden naar een volgende vergadering verschoven.

Art. 5. Voor kennisgeving worden aangenomen:

a. een bericht van huwelijksaankondiging dat door de secretaris met gelukwensen namens deputaten-curatoren reeds werd beantwoord.

b. een brief van Mr P. A. C. S. met dank-

betuiging voor verhoging pensioen van zijn moeder.

c. brief van de commissie van beheer van De Gereformeerde Kerk te Kampen met dankbetuiging voor gebruik van aula-orgel.

d. brief commissie ter herdenking 25-jarig ambtsjubileum ds K. Doornbos met uitnodiging tot bijwoning van diens jubileumviering.

Namens deputaten-curatoren heeft Ds F. de Vries aan deze uitnodiging gevolg gegeven en de jubilaris gelukgewenst. De president feliciteert Ds K. Doornbos met dit feit dat hij vandaag 12¹/₂ jaar lang zijn plaats in de kring der deputaten-curatoren van de Theologische Hogeschool onafgebroken heeft bezet.

Ds K. Doornbos dankt voor het meelevens hem betoond.

Art. 6. brief van Ds A. V. te R. over woongelegenheden voor Prof. J. Kamphuis. Hem zal worden geantwoord dat deputaten-curatoren bereid zijn aan de daarvoor zijnde instanties urgentieverklaring af te geven, maar verder geen bevoegdheid hebben in deze handelend op te treden.

Art. 8. Bij de bespreking van bovengenoemde brief kwam Ds D. van Dijk ter vergadering en nam het presidium over. Ds J. Hettinga, die tot op dit ogenblik als assessor fungeerde stond zijn plaats weer aan de assessor af.

Art. 9. Van Hoogleraren is ingekomen een brief, met betrekking tot de Senaat der Hogeschool. Hierop volgt een brede bespreking, welke later eventueel zal worden voortgezet.

Art. 10. Bij de rondvraag worden enige hier niet vermeldenswaardige kleine zaken verhandeld.

Art. 11. Na dankgebed bij monde van Ds H. Veltman sluit de President de vergadering.

Voor Deputaten-Curatoren,

Ds J. van Bruggen,
Assessor.

KERKNIEUWS

Beroepen te Oldenzaal: Ds H. J. Meijerink te Aduurd.

Patiënten Hellendoorn. De kerkeraad van Nijverdal attendeert kerkeraden en kerkleden erop, dat geref. patiënten in het Sanatorium Hellendoorn door de kerk van Nijverdal worden verzorgd. Betrokkenen worden verzocht bij opname dit direct door te geven.

Afscheid. Ds H. Scholte te Nieuwleusen-Den Hulst nam afscheid van de gemeente aldaar met een predikatie over 1 Thess. 1 : 2—10.

Adres van het secretariaat van het Comité voor de Centrale Diakonale Conferentie is thans: J. de Gelder, Westsingel 47, Berkel (Z.-H.)

NOG BEPERKT LEVERBAAR:

PROF. DR K. SCHILDER, Looze kalk. Een wederwoord over de (zedelijke) crisis in de „Geref. Kerken in Nederland”, nú f 1.75;

ID. & PROF. P. DEDDENS, Eerste en tweedehands gezag. Bijdrage tot de kennis der jongste kerkelijke procedure, nú f 1.15.

Boekhandel **BEN DOORNBOS, GRONINGEN**
O. Kijk in 't Jatstraat 59 - Giro 814064

Drukkerij Steenbergen

ZEIST - TELEFOON 03404 - 2452

Periodieken

Boekwerken

Handeldrukwerk

Abonnementen s.v.p. bij vooruitbetaling door storting op giroreken. 233117 t.n.v. Drukkerij Steenbergen, Zeist, met vermelding voor „Opbouw”.

Abonnementsprijs: f 5.- p. halfj. - f 10.- p. jr. Studenten abonnement f 6.- per jaar.

Losse nummers 25 cent. Buitenland: f 6.25 per halfjaar - f 12.50 per jaar.